

Colegiul Noua Europă

*SĂRĂCIE ȘI ASISTENȚĂ SOCIALĂ
ÎN SPAȚIUL ROMÂNESC
(SEC. XVIII-XX)*

Masă rotundă (iunie 1998)

Cuvânt înainte de Paul H. Stahl

Coordonator:
Ligia Livada-Cadeschi

Redactor: Irina Vainovski-Mihai

SERIA DE PUBLICAȚII RELINK

Sărăcie și asistență socială în spațiul românesc
(sec. XVIII-XX)

Copyright © 2002 – Colegiul Noua Europă

ISBN 973-85697-1-0

Perspective sociologice asupra sărăciei

GEORGETA GHEBREA

1. Sărăcia ca fapt social

Sărăcia a fost multă vreme acceptată ca un fenomen natural, ca un fapt inevitabil, iremediabil (cu excepția unor acțiuni particulare, punctuale, de ameliorare temporară). Explicația sărăciei era căutată în nenoroc, în decesul sau neputința celui ce trebuia să câștige pâinea zilnică – dar, adesea, sărăcia era explicată prin unele defecte personale: prostia, necinstea, slăbiciunea de caracter, iresponsabilitatea.

Numai în ultimele decenii s-a conștientizat faptul că un fenomen atât de răspândit nu poate fi rezultatul unei neșanse individuale sau al unor defecte personale; sărăcia este un fapt social, un fapt public, un fapt politic.

Dependent de un anumit context socio-cultural, acest fenomen variază în timp și în spațiu și se distribuie în cadrul societății, nu în funcție de factori individuali ci de variabile macrosociale (rasa, etnia, sexul, vârsta, statutul ocupațional, statutul matrimonial etc.). Sărăcia este o stare socială (chiar o categorie socială) și nu o situație, o circumstanță privată a indivizilor.

Amprenta sistemului social asupra sărăciei face ca aceasta să capete conținuturi foarte diferite: sărăcia din țările bogate este altceva decât sărăcia din țările sărace; sărăcia din țările cu regim comunist a fost, la rândul ei, un fenomen distinct.

De aceea, comparațiile sunt dificile, măsurarea sărăciei fiind întotdeauna ceva arbitrar.

Diferențe între sărăcia din țările bogate și cea din țările sărace

Dezvoltarea tehnică și economică a făcut ca pe planetă să poată trăi un număr din ce în ce mai mare de oameni. Mulți dintre aceștia sunt, însă, săraci, în ciuda faptului că toate sistemele sociale pretind, implicit sau explicit, că vor eradica sărăcia.

Țările bogate și-au clădit prosperitatea actuală pe secole de acumulare de dezvoltare a avuției naționale. Capitalismul și democrațiile occidentale își întemeiază dinamismul pe existența unei clase mijlocii numeroase și prospere. Această clasă este flancată la nivelurile superior și inferior de un număr relativ mic de bogați, respectiv, săraci. Întregul sistem economic și politic acționează în favoarea acestei clase mijlocii și a menținerii, între anumite limite, a numărului celor foarte bogați sau foarte săraci. Măsurile ce au creat „statul bunăstării generale” (*welfare state*) și legile anti-trust au avut ca scop protejarea acestei clase mijlocii. Atunci când clasa mijlocie este frustrată, afectată (sau nu există) este posibilă generarea unor mișcări sociale periculoase pentru echilibrul social (cum a fost, de pildă, fascismul).

Este mai puțină sărăcie în țările bogate decât în cele sărace? În termeni absoluți, răspunsul este, bineînțeles, da. Acest răspuns trebuie, însă, nuanțat, ținând cont și de evoluțiile dramatice din ultima vreme, favorizate de dificultățile de integrare socială a imigranților. Peisajul uman al „slums”-urilor din orașele occidentale nu diferă foarte mult față de orașele din lumea a treia.

În ceea ce privește diferențele dintre configurația sărăciei în țările bogate și în cele sărace, însăși definiția (economică, demografică, culturală) a acestui fenomen este diferită în cele două categorii de țări.

Astfel, în țările bogate sărăcia este specifică unor grupuri marginale, unor minorități etnice sau rasiale. În țările sărace, ea este mult mai extinsă și mai omogenă. În țările sărace, majoritatea populației este săracă. Astfel, programele de protecție socială focalizată, selectivă, care sunt mai eficiente și chiar mai eficace decât cele universale, pot fi folosite cu un oarecare succes în țările bogate, unde numărul de posibili beneficiari este redus. Aceste programe devin însă aproape imposibil de aplicat în țările sărace, unde numărul săracilor depășește jumătate din populație.

Astfel, criteriile de distribuție a sărăciei în funcție de caracteristici socio-demografice (locul de rezidență, mărimea și structura familiei, etnia, rasa, statusul de muncă) își pierd din relevanță în țările sărace.

În țările bogate, sărăcia este mai mobilă, mai dinamică, mișcările de intrare sau de ieșire din rândurile săracilor fiind frecvente, în ciuda menținerii unui nucleu relativ constant. Țările sărace păstrează o structură socială mai rigidă, în care statuturile sociale sunt, în general, moștenite și ierarhizate (cazul extrem fiind India castelor).

În țările bogate, nucleul permanent al săracilor a generat o subcultură proprie, opusă culturii dominante (a clasei de mijloc). Această subcultură a sărăciei degenerază adesea într-o patologie a sărăciei, pe care instituțiile controlului social încearcă să o țină în frâu.

Și în țările sărace, sărăcia este însoțită de cortegiul ei de fenomene patologice. Dat fiind însă specificul organizării sociale a acestor societăți, cultura sărăciei s-a constituit deseori într-o cultură populară, de cele mai multe ori, rurală. În aceste societăți, sărăcia nu constituie o rușine, un stigmat (ca în societățile occidentale contemporane), ci un mod de viață și, câteodată, de supraviețuire.

Satisfacerea nevoilor primare ale vieții biologice și disponerea într-o măsură apreciabilă de moștenirea unei societăți industrializate sunt două lucruri diferite. Săracii din țările bogate nu trăiesc la limita supraviețuirii biologice, unii dintre ei dispunând chiar de semne exterioare ale unei bunăstări materiale, cum ar fi televizorul color sau chiar automobilul. Pentru ei, a avea destul (din punctul de vedere al asigurării supraviețuirii), nu este suficient pentru a nu se mai considera săraci. Important este, pentru a nu mai fi sărac, să ai la fel de mult cu ceilalți. În cazul lor, aspirația se metamorfozează în nevoie. Sărăcia – acest unic concept, cuprinde astfel în el o confuzie, o ambivalență, desemnând de fapt două conținuturi foarte diferite. Sărăcia semnifică și privațiune și inechitate, două situații care, în realitate, pot să nu aibă nicio legătură una cu alta.

De exemplu, în țările bogate, săracii pot să nu sufere de privațiuni: pot să aibă hrană, haine, adăpost; ei se vor autopercepe ca săraci mai ales din cauza inechității și nu a privațiunii.

În țările sărace, distribuția egală a resurselor nu înseamnă neapărat suficiența împărțirii. La modul teoretic, poate acționa o echitate perfectă dar privațiunile, nevoile, lipsa resurselor necesare asigurării unei existențe viabile, vor persista. Așadar, în acest caz nu inechitatea este cheia problemei, ci privațiunea.

Definiția sărăciei fiind diferită în țările bogate față de cele sărace (ca explicare, localizare și manifestare a problemei), tipurile de schimbări recomandate și metodele de combatere a sărăciei sunt și ele diferite.

În analiza sărăciei din țările bogate se folosesc concepte precum: devianță, inadaptare, inechitate, care duc la metode precum: redistribuire, integrare socială, asistență socială, politici anti-discriminatorii.

În analiza sărăciei din țările sărace conceptele-cheie sunt: subdezvoltare, analfabetism, mortalitate, subnutriție, iar metodele sunt: distribuția rațională a resurselor, planificare socială, modernizare.

Dacă în țările bogate programele specifice pentru săraci sunt „excepționale” (pentru persoane definite ca excepții, aflate în situații considerate excepționale), în țările sărace sunt necesare strategii vaste și complexe ce înglobează problema sărăciei, alături de celelalte probleme economice și sociale majore.

Cheltuielile sociale destinate combaterii sărăciei sunt, totuși, mai mari în țările bogate decât în țările sărace (atât în valoare absolută cât și ca proporție din produsul intern brut). De altfel, și costurile sociale (pierderile de avuție națională) datorate sărăciei sunt mai mari în țările bogate decât în țările sărace. Acest lucru se poate explica prin faptul că resursele umane (calitatea lor) au o mai mare importanță și valoare într-o economie avansată și competitivă și orice pierdere de capital uman se resimte.

În multe țări bogate au existat și există programe anti-sărăcie, care cuprind: stimularea economiei și crearea de noi locuri de muncă, cursuri de recalificare profesională, educație compensatorie, reabilitare urbană, dezvoltare locală, programe de asistență medicală, asistență socială, asistență juridică etc.

Dar nici aceste programe, nici politica națională de redistribuire (prin mecanismele securității sociale și ale fiscalității) nu au dat rezultatele scontate în combaterea sărăciei, în ciuda costurilor ridicate ale acestor programe și a unor ameliorări lente sau de scurtă durată.

Principale critici care se pot aduce acestor programe sunt următoarele:

- atitudinea paternalistă față de săraci, care diminuează capacitatea de inițiativă și dorința de autonomie ale săracilor;
- descurajarea muncii;
- divizarea societății în două paliere: unul care trăiește din ajutoare și alte transferuri sociale și altul alcătuit din plătitorii de impozite;
- cheltuieli și impozite apăsătoare pentru restul populației;
- accentuarea fenomenelor patologice caracteristice sărăciei;
- deturnarea beneficiarului (de fapt, de aceste programe cel mai mult profită nu săracii ci vastele birocrății menite să implementeze respectivele programe anti-sărăcie);
- risipa de fonduri (ineficientă);
- ineficacitatea.

Un exemplu clasic de eșec este cel al locuințelor sociale construite de către primăriile marilor metropole americane. Acestea au fost proiectate și realizate după toate standardele estetice și de confort (recompensate chiar cu premii de arhitectură) dar au ajuns la o stare de degradare accentuată, devenind în mod rapid periculoase focare de delincvență. Aceste locuințe au fost populate, în general, cu familii dezorganizate și dependente de sistemul de asistență socială.

De aceea, frustrarea majorității populației față de eșecul (perceput) al programelor anti-sărăcie, atât de costisitoare, a dus la reducerea acestor programe și la schimbări majore în politica socială a țărilor bogate. Politica socială generoasă, redistributivă, de tip social-democrat a fost din ce în ce mai puțin practică, acuzată fiind că întreține recesiunea economică, reduce interesul de a munci, de a inova, de a acumula capital (exemple clasice pentru această mutație: Suedia – unde social-democrații sunt înfrânți în alegerile din

1991 de către liberali, Statele Unite începând cu administrația Reagan, Marea Britanie, începând cu premierul Thatcher).

Măsurile restrictive (unele dintre ele începând din anii '80) nu au dat naștere la proteste imediate. În afara unor revolte spontane, de stradă (*riots*), săracii nu au fost implicați în acțiuni organizate, de anvergură. Se poate pune întrebarea dacă aceasta este apatia disperării sau „liniștea dinaintea furtunii”.

Sărăcia în țările socialismului real-existent

O altă discuție comparativă asupra sărăciei se poate face în ceea ce privește țările socialismului real-existent. Socialismul real-existent a fost instaurat, cu precădere, în țări slab dezvoltate din punct de vedere economic. El a fost prezentat ca o strategie simultană a dezvoltării și a eradicării sărăciei, având drept cuvinte-cheie: centralizare și egalitate. Acest model a fost „importat” și de numeroase țări din lumea a treia.

Egalitatea și dezvoltarea au devenit concepte-pretex pentru sporirea autorității și centralizării puterii. O dată mai mult a fost dovedită aserțiunea lui Tocqueville despre corelația dintre egalitate și libertate (egalitate în sclavie sau inegalitate în libertate). O societate în care nu are importanță ce faci, pentru că toți trebuie să câștige, a dus nu numai la blocarea energiilor dar și la situația în care unii sunt mai egali decât alții.

Există păreri potrivit cărora decalajele dintre privilegiați și marea masă a populației au fost mai mari în țările comuniste decât în țările capitaliste bogate. Un director de întreprindere din Uniunea Sovietică avea de mai multe ori venitul mediu al unui muncitor obișnuit decât un director din Statele Unite ale Americii.¹ Aceeași situație se putea întâlni în China și în alte țări socialiste.

Potrivit dictonului „scopul scuză mijloacele”, s-a încercat impunerea egalității prin teroare (exemplul cel mai elocvent

fiind Cambodgia kmerilor roșii), dar nici măcar sub această teribilă presiune nu s-a reușit. Pe acest teren, al mitului egalității se întâlnesc, paradoxal, aristocrații și comuniștii – și unii, și alții împărtășind credința într-o lege centralizată, în conducerea pe bază de comandă (și nu prin cooperare voluntară), în scopul unei proclamate bunăstări generale.

Este semnificativ faptul că țările comuniste au avut sisteme de securitate socială mai asemănătoare cu cele ale țărilor capitaliste dezvoltate decât cu cele ale statelor lumii a treia, uneori chiar cu programe mai generoase pentru mame și copii decât în țările capitaliste (cu excepția celor scandinave). Dar, deși sunt asemănătoare, logica după care au fost construite aceste sisteme de securitate a fost diferită. Logica statelor comuniste era una totalitară, în care realizările nu erau răspunsuri la nevoile populației ci semne de bunăvoință din partea autorităților.

Pentru a dovedi asemănarea dintre nivelurile politicii sociale ale celor două sisteme, putem ilustra cu procentul mediu din produsul intern brut alocat securității sociale în anul 1977: 16,6% în țările capitaliste dezvoltate, 14,9% în țările comuniste și numai 3,5% în țările lumii a treia.²

Se susținea că orânduirea socialistă este capabilă să rezolve toate problemele sociale (sărăcie, delincvență, șomaj) prin:

- ocuparea (artificială) completă a forței de muncă;
- asigurările sociale ce acopereau întreaga masă a salariaților;
- gratuitatea serviciilor de asistență medicală și de educație;
- sistemul de redistribuire și nivelarea veniturilor;
- sistemul de prețuri non-economice (subvenționarea bunurilor și serviciilor).

Prin acest sistem universalist de protecție socială se favorizau, de fapt, grupurile mai avute, se descuraja dezvoltarea

economică și se găsea un pretext pentru menținerea veniturilor la un nivel foarte scăzut.

Beneficiile sistemului de securitate socială se răsfrângeau, în special, asupra salariaților din sectorul de stat, celelalte categorii fiind neglijate.

Asigurându-se (teoretic sau ca tendință) locuri de muncă și locuințe pentru întreaga populație, inflația fiind redusă, regimul comunist a negat existența sărăciei ca fenomen social, ajungându-se la un conflict din ce în ce mai acut între ideologie și realitate. Negându-se existența sărăciei, asistența socială era numai tolerată, aproape inexistentă, practic stigmatizată. Pentru regimul comunist, politica socială era integrată celei economice și nu avea sens să se protejeze categoriile care nu aduceau contribuții la economie.

Este adevărat că multe obiective sociale ale comunismului corespundeau cererilor populației dar au fost denaturate prin natura totalitară a puterii.

Inegalitatea a persistat, agravată de diferențe regionale, de penurie și de corupție. Totuși, ea a fost mai redusă decât în țările capitaliste. Astfel, coeficientul Gini, care măsoară inegalitatea distribuției veniturilor, are valori între 40 și 54 (pe o scală de 100 de puncte) în cazul țărilor capitaliste și numai între 20 și 29 de puncte în cazul țărilor foste socialiste (datele sunt din 1989).³

Nevoia de statistici impresionante a determinat un model diform de structurare a economiei, pe măsură ce indicatorii nivelului de trai se deteriorau tot mai mult.

Distrușând societatea civilă și clasa de mijloc, în socialismul real-existent nu existau grupuri de presiune, organizații, instituții care să susțină cererile reale ale populației. Treptat, nivelul de trai și calitatea vieții au devenit obiective secundare în raport cu obiectivele de producție economică.

În aceeași logică, regimul totalitar era insensibil față de grupurile minoritare, marginale sau cele mai defavorizate.

Dacă în definiția clasică a sărăciei (insuficiența veniturilor) săracul nu își poate procura bunurile de care are nevoie din lipsă de bani, în comunism, aceste bunuri se procurau foarte greu și din cauza penuriei. „Penurinflația” a dus la înflorirea pieței negre, a sistemului de relații și de trafic de influență, a corupției. Săracii aveau prea puține șanse să pătrundă în acest sistem paralel de aprovizionare.

De aceea, unii autori consideră că aparenta distribuție egalitară a veniturilor nu înseamnă și o distribuție egalitară a resurselor. În afara salariilor și a veniturilor bănești, exista o distribuție a beneficiilor în natură, puternic influențată de structura inegală a puterii politice și economice.⁴

2. Măsurarea sărăciei

Viziunea clasică, economică, monetaristă, definește sărăcia ca insuficiență a veniturilor. Or, aceasta definiție ignoră o serie de alți factori:

- proprietățile deținute (economii, case, mașini);
- alte resurse precum sprijinul din partea părinților, rudelor etc.;
- sursa veniturilor (activitate economică sau transferuri sociale).

La aceeași mărime a veniturilor, sărăcia poate fi „onorabilă” (daca respectivele venituri sunt obținute prin muncă) sau „rușinoasă” (daca respectivele venituri provin din asistența socială). Sărăcia „onorabilă” este, de obicei, mai puțin vizibilă, pe când cea „rușinoasă” devine un veritabil stigmat.

În general, săracii care muncesc au resentimente față de săracii care nu muncesc, dar care primesc ajutoare – din partea

statului, a comunității locale sau a unor organisme neguvernamentale. Nu sunt rare cazurile în care o familie poate beneficia, lunar, de mai multe bunuri și servicii din astfel de ajutoare decât dacă ar avea un salariu foarte mic. Se poate vorbi, în acest caz, de un efect de descurajare a muncii, sau cel puțin, a muncii în economia oficială, legală.

Unii autori⁵ insistă asupra caracterului forțat al sărăciei. Dacă sărăcia este acceptată voluntar, ca mod de viață, din motive filosofice, religioase sau morale – atunci, această stare nu mai este sărăcie propriu-zisă.

Există mai multe metode de a măsura sărăcia. Ele se pot clasifica în două mari categorii: măsura absolută și măsura relativă.⁶ Măsura absolută este dată de suma de bani necesară unei persoane sau unei familii pentru asigurarea unui nivel de trai de subzistență. Măsura relativă este dată de suma de bani necesară situării unei persoane sau unei familii la nivelul cel mai de jos al unei categorii sociale. Prin urmare, numărul săracilor este variabil și caracteristicile sociale ale populației sărace vor fi diferite, în funcție de metoda de măsurare folosită.

Măsura absolută

În acest caz, pragul sărăciei este constituit de către suma de bani suficientă asigurării hranei cotidiene minime necesare pentru o existență bio-medicală viabilă, la un cost foarte redus. Respectiva sumă de bani se constituie într-un minim de subzistență. Acest prag este calculat, de obicei, după recomandările nutriționiștilor și reflectă, inevitabil, evoluția indicelui prețurilor bunurilor de consum.

Metoda de calcul este, de obicei, una normativă, în sensul că, pe baza sugestiilor specialiștilor, se alcătuieste un „coș” minim din bunurile și serviciile care „trebuie” consumate, care

sunt necesare pentru a se asigura o existență bio-medicală viabilă.

Acest minim de subzistență este calculat ținând cont de genul, vârsta și tipul de activitate (fizică sau intelectuală) ale persoanei respective. În această perspectivă, femeile și copiii au nevoi calorice mai reduse decât bărbații; persoanele active au nevoi alimentare mai mari decât persoanele inactive; la fel, persoanele care depun o activitate fizică, în raport cu cele care au o activitate intelectuală.

Se ajunge, astfel, la praguri calculate pe tipuri de gospodărie, în funcție de compoziția și dimensiunea fiecărei gospodării.

În afara metodei normative, expuse mai sus, se mai folosește și metoda structurală, care constă în evaluarea ponderii procentuale a cheltuielilor alimentare în totalul cheltuielilor unei gospodării, de obicei, în decursul unei luni calendaristice. Astfel, dacă alimentele (costul lor) reprezintă, în medie, o treime din cheltuielile unei familii cu venituri medii, ele pot depăși 50% în cazul unei familii sărace.

Prin urmare, se estimează că, dacă aceste cheltuieli alimentare depășesc 50% din totalul cheltuielilor gospodăriei, atunci cea gospodărie se situează sub pragul de sărăcie.

Se pot aduce mai multe critici metodei măsurii absolute a sărăciei:

- Hrana cotidiană minimă necesară poate asigura existența bio-medicală doar pe durate scurte sau în cazuri de urgență; pe perioade mai lungi, sănătatea poate fi afectată de către acest regim alimentar minimal.
- Acest prag este aproape inaplicabil în cazul copiilor, care au nevoie, pentru a se dezvolta, de o hrană optimă, nu minimă.

- Indicele prețurilor reflectă consumul mediu, dar săracii au o structură a consumului foarte diferită de restul populației.
- În sfârșit, această metodă nu ia în evidență și alte cheltuieli pentru bunuri câteodată chiar mai costisitoare decât alimentele – de exemplu, locuința.

Măsura relativă

Această metodă ia în considerare o dimensiune foarte importantă: autopercepția. Măsura sărăciei relative este dată de compararea standardului de viață al cuiva cu aspirațiile sale sau cu standardele grupului său de referință sau ale mediului social. În societatea modernă, săracii dispun, de obicei, de hrana necesară subzistenței. Cu toate acestea, ei se simt dezavantajați, privați, puși într-o poziție de inferioritate în raport cu restul societății. Ei nu împărtășesc stilul de viață al majorității concetățenilor lor: mod de alimentație, timp liber, confort etc.

Se poate observa că, potrivit măsurii relative, numărul săracilor poate deveni mai mare decât cel calculat prin măsura absolută. Dacă, prin măsura absolută, numărul săracilor era dat de numărul celor care se situează sub pragul de subzistență, în cazul măsurii relative numărul săracilor este dat de numărul celor care se situează sub un anumit prag, calculat ca pondere relativă la venitul mediu (de obicei, 50% din veniturile salariale medii) sau la salariul minim pe economie (două treimi din salariul minim pe economie). În acest caz, sărăcia devine un concept comparativ, întrucât este o reflectare a avuției naționale. Suma de bani ce reprezintă, în acest caz, pragul de sărăcie devine flexibilă, cu o tendință de escaladare, dacă venitul mediu crește – sau de diminuare, dacă venitul mediu scade. Sărăcia capătă astfel un caracter contextual – ea este relativizată, depinde de starea economiei, de câte bunuri și servicii produce aceasta.

Tot un aspect relativ este și considerarea populației sărace ca având o pondere procentuală fixă în populația unei țări.⁷ Această pondere variază, în general, între 10 și 20% și reprezintă procentul aflat la baza piramidei veniturilor, indiferent de mărimea absolută a veniturilor.

Pentru estimarea numărului și ponderii populației sărace se pot folosi și anchetele de opinie, în care li se cere celor intervievați să se autoevalueze și să spună dacă se consideră sau nu săraci sau să se autositueze pe o scală a sărăciei. Această autoevaluare se constituie în indicatorul subiectiv al sărăciei.

Între cele două măsuri ale sărăciei – cea absolută și cea relativă – atât guvernării cât și opinia publică o preferă pe cea absolută pentru că minimalizează o problemă practic insolubilă, așa cum este problema sărăciei. Aceasta este, de asemenea, și preferința unor organisme internaționale, cum ar fi Banca Mondială sau Programul Națiunilor Unite pentru Dezvoltare (PNUD).⁸ În optica simplificatoare a acestor organisme, sărăcia este un efect mecanic al subdezvoltării economice. Cea mai bună strategie anti-sărăcie ar fi însănătoșirea economiei. Dezvoltarea ar reprezenta panaceul sărăciei, neglijându-se aspectele dramatice ale sărăciei chiar în țări „dezvoltate” și, de asemenea, ignorându-se specificul cultural al contextului național al sărăciei.

3. Modele teoretice referitoare la sărăcie

Definiția sărăciei este una multidimensională – nu numai economică dar și socială, politică, psihologică, culturală, morală, chiar estetică. Studiarea modelelor explicative referitoare la sărăcie este importantă nu neapărat ca subiect academic, ci pentru că ne oferă cheia ideologică a strategiilor

anti-sărăcie. Principalele etape ale analizei sociologice a sărăciei sunt următoarele:⁹

- modelul teoretic al problemei;
- explicația problemei;
- localizarea problemei;
- conceptul-cheie;
- tipul de schimbare recomandat;
- metoda de schimbare.

Vom trece acum în revistă principalele modele teoretice referitoare la sărăcie:

Cultura sărăciei

Acest model teoretic caută explicația problemei în patologia grupului deviant. Fundamentele teoretice ale acestui model se pot regăsi în mai multe orientări, care se întrepătrund, majoritatea originare din Statele Unite. Dintre acestea, cele mai importante sunt dinamica grupurilor, interacționismul simbolic, dar și fenomenologia sociologică a analizei foucaultiene a devianței.¹⁰ Analiza grupului deviant, a mecanismelor marginalizării și a modului în care restul societății profită de această marginalizare – este făcută magistral în lucrarea clasică a lui W. F. Whyte: *Societatea de la colțul străzii*.¹¹ Alte contribuții importante la demonstrarea legăturii dintre sărăcie și devianță sunt teoria stigmatizării și teoria etichetării.

În viziunea teoriei stigmatizării, sărăcia devine un stigmat social (*social stigma*).¹² De obicei, devianța este definită în termeni de comportament: sunt devianți cei care nu se conformează normelor sociale. Teoria stigmatizării consideră însă că, de fapt, este suficient ca o persoană sau un grup social doar să aibă unele caracteristici personale sau de status social pentru a fi considerați devianți de către restul societății,

indiferent dacă acea persoană sau acel grup dezvoltă comportamente deviante sau nu. Astfel, numai prin faptul că cineva are un standard economic scăzut (este sărac), acel cineva va fi privit cu suspiciune și va fi considerat deviant, chiar dacă modul său de comportare se înscrie în normele societății respective. Ca urmare, săracii sunt stigmatizați de către restul societății: adică, sunt tratați ca devianți nu pentru ceea ce fac ci pentru ceea ce sunt. Stigmatul devine astfel un motor, o forță capabilă să condamne oamenii la marginalizare, la izolare socială, din cauza unor lucruri asupra cărora acești oameni nu au practic nici un control.

Teoria etichetării (*labeling theory*)¹³ continuă raționamentul teoriei stigmatizării. Dacă statutul social de sărac devine un stigmat și, indiferent de comportamentul lor, oamenii care au acest statut sunt etichetați ca devianți, atunci, această etichetă va fi, treptat, încorporată în identitatea lor socială. Chiar dacă, inițial, nu erau devianți, acești oameni, sub presiunea etichetei sociale care le-a fost atribuită, vor începe, mai devreme sau mai târziu, să dezvolte comportamente deviante. Astfel, sărăcia devine indisolubil legată de devianță și de patologie socială.

Problema sărăciei este localizată, din această perspectivă, mai ales în dinamica internă a grupului deviant. Tipul de schimbări recomandate va cuprinde, în mod logic, reducerea devianței și sporirea capacității de adaptare socială. Metodele de schimbare propuse se vor orienta către asistență socială și terapie de grup.

Ciclul deprivării

Această perspectivă continuă modelul teoretic al culturii sărăciei, concentrându-și analiza asupra modului în care stigmatele și etichetele asociate statutului de sărac se transmit de la o generație la alta. Perpetuarea sărăciei este explicată

tocmai prin aceste handicapuri sociale, aceste inadaptări care se reproduc pe linie genealogică. Problema sărăciei este localizată, astfel, mai ales la nivelul grupului familial. Este evident că această perspectivă este influențată de marea dispută sociologică dintre adepții mobilității sociale și cei ai reproducerii sociale. Primii¹⁴ argumentează că în societatea occidentală contemporană operează egalitatea de șanse; mecanismele mobilității sociale acționează lent, dar incontestabil, în direcția blocării reproducerii statutului social de la o generație la alta. Statutul social atribuit (moștenit) tinde să își reducă importanța și semnificația socială în raport cu statutul social dobândit prin merite personale. Școala devine principalul instrument al mobilității sociale, instrument prin care cei care fac față examenelor, testelor și altor proceduri de selecție pot să își depășească statutul de sărăcie și să acceadă la un statut superior.

Adepții reproducerii sociale¹⁵ argumentează că, în ciuda extinderii mobilității intergeneraționale, în societatea contemporană mecanismele reproducerii statuturilor social-culturale sunt deosebit de puternice. Ele (aceste mecanisme) nu sunt percepute pentru că sunt dublate de mecanisme de disimulare. Reproducerea socială se referă atât la capitalul economic cât și la capitalul cultural (simbolic) al fiecărei familii. Astfel, un copil născut într-o familie săracă va fi deprivat nu numai din punct de vedere material, dar și educațional, el având șanse reduse de a face față competiției cu copiii născuți în familii cu resurse culturale și educaționale. Școala devine astfel principalul instrument al reproducerii deprinderii de la o generație la alta.

Conceptul de deprivare¹⁶ are, în sociologie, două accepții:

- deprivarea absolută: este starea în care simțim că nu posedăm ceea ce avem nevoie;

- deprivarea relativă: este percepția că nu avem destul în comparație cu ceilalți, despre care credem că nu au niciun motiv să fie mai bine situați decât noi.

Chiar dacă nevoile fundamentale sunt satisfăcute (deci, chiar dacă nu există deprivare absolută), oamenii fac comparația cu nivelul grupului lor de referință (vecini, colegi, prieteni). Dacă simt că nivelul lor este inferior, atunci ei vor trăi o stare de deprivare relativă. Distincția dintre cele două concepte este importantă și datorită asociației făcute între sărăcie și mișcările sociale violente. Astfel, sărăcia manifestată ca deprivare absolută predispune mai degrabă la indiferență și apatie socială. În schimb, societățile marcate de deprivare relativă (deci, de existența unei mari diferențe între cei bogați și cei săraci) se caracterizează prin rate înalte ale violenței sociale. Chiar dacă cei săraci nu sunt săraci la modul absolut, nivelul lor de aspirații crește într-o astfel de societate și percepția deprivării este mult mai acută.

Teoria deprivării relative poate deveni un instrument de explicare a unor situații paradoxale: categorii sociale a căror situație socială se ameliorează devin din ce în ce mai nemulțumite. Acest paradox devine comprehensibil dacă se consideră că îmbunătățirea condițiilor de viață (la modul absolut) duce la creșterea nivelului de aspirații, deci la o acutizare a percepției diferenței dintre ceea ce oamenii posedă și ceea ce ei cred că ar trebui să posede. Exemplele în această privință sunt nenumărate.

Modelul ciclului deprivării recomandă, pentru combaterea sărăciei, schimbări atât la nivelul familiei cât și al societății. Familiile trebuie ajutate să fie mai integrate și mai capabile să se autoîntrețină iar societatea trebuie să deschidă canalele mobilității sociale și ale egalității de șanse. Metodele de schimbare pot fi asistența socială, educația compensatorie pentru copiii săraci și serviciile de consiliere a familiilor sărace.

Proasta funcționare a instituțiilor

Această perspectivă este o reacție la dezamăgirea și frustrările produse de funcționarea statului bunăstării. În ambele sale variante principale (modelul rezidual și modelul redistributiv) statul bunăstării a consumat resurse uriașe, fără a ajunge la rezultate notabile în ceea ce privește eradicarea sărăciei. El a încurajat dezvoltarea unei birocrății tentaculare, interesată mai mult de propria menținere și dezvoltare decât de efectele asupra grupurilor-țintă, decât de problemele reale ale săracilor și de căile cele mai eficace de a-i sprijini.

Explicația menținerii sărăciei în societățile contemporane rezidă, în această optică, în falimentul statului bunăstării, faliment datorat, în principal, proastei administrări. Proasta administrare se reflectă pe două planuri: relațiile cu grupurile-țintă și eficiența consumării resurselor. În ceea ce privește relațiile cu grupurile-țintă proasta administrare se remarcă printr-o dezumanizare accentuată, indiferență față de nevoile acestor grupuri, chiar ostilitate. Cât despre cheltuirea resurselor, instituțiile statului bunăstării acționează după „legea numărului magic”, diagnosticată ca maladie a organizațiilor birocratice de către Amitai Etzioni.¹⁷ Potrivit acestei „legi”, birocrățiile își ghidează activitatea în direcția îndeplinirii unor obiective formale, operaționalizate, cuantificate. De cele mai multe ori, adevăratele obiective (obiectivele oficiale) sunt uitate sau trecute pe planul doi, obiectivele operaționale devenind scop în sine. Astfel, birocrățiile își consumă resursele, timpul și energia pentru a respecta anumite proceduri formale, pentru a elabora regulamente, pentru a realiza indicatori exprimați numeric care, deși încearcă să exprime îndeplinirea obiectivelor oficiale, nu fac decât să îndepărteze organizația de ele. De exemplu, instituțiile de protecție socială își vor justifica cheltuielile prin numărul de beneficii acordate, prin numărul

de dosare prelucrate – fără să se preocupe de rezultatul real, de efectele asupra grupului-țintă, de atingerea obiectivului oficial (reducerea sărăciei).

Împotriva acestei situații, în ultimul deceniu, mai ales, s-au afirmat curente de opinie favorabile reformei radicale a statului-bunăstării. Una din principalele direcții ale reformei ar fi reforma administrării (managementului) programelor anti-sărăcie. S-au încercat abordări mai noi, precum teoria relațiilor umane, managementul prin indicatorii de performanță, managementul calității totale și mai ales noul management public. Aplicarea acestor abordări în administrarea programelor anti-sărăcie se reflectă pe cele două planuri menționate mai sus: relațiile cu grupurile-țintă și eficiența consumării resurselor. Se speră să se ajungă astfel la o umanizare a birocrăției, paralel cu o mai eficientă cheltuire a banilor publici. Pentru creșterea eficienței în acest domeniu se preconizează aplicarea mecanismelor pieței libere în acest sector, situat în mod tradițional în afara economiei de piață: privatizare, dezetatizare, competiție între programe, contractare, organizarea activității după modelul serviciilor de piață, pe baza relației furnizor de servicii-client, etc.

Proasta distribuție a resurselor

Sursa sărăciei în lumea contemporană este, în această viziune, distribuția inechitabilă a resurselor și a accesului la diferitele resurse. Din această cauză, unii sunt avantajați iar alții sunt dezavantajați. Problema sărăciei este localizată în aparatul politic, care nu poate sau nu vrea o distribuție echitabilă a resurselor. Conceptul-cheie este acela de discriminare iar soluția este realocarea resurselor, pe fundamente anti-discriminatorii. Principalul instrument, în această perspectivă, este reforma politicilor și a legislației,

reformă bazată pe măsuri anti-discriminatorii, inclusiv pe discriminarea pozitivă.

Conflicte structurale de clasă

Potrivit acestei optici, puternic influențate de marxism, sărăcia este efectul diviziunilor necesare menținerii sistemului social bazat pe profitul privat.¹⁸ Existența sărăciei nu este benefică societății în întregul ei (care, potrivit structural-funcționalismului, ar fi astfel mai stimulată să progreseze) ci doar claselor dominante, care își perpetuează astfel privilegiile. Conceptul-cheie este acela de inegalitate iar localizarea problemei se află în relația dintre clasele sărace, exploatate și structura economică și politică a capitalismului. Schimbarea ar consta în redistribuirea puterii și a controlului politic. Această schimbare nu se face însă prin simpla reformă a politicilor și legislației ci prin înlocuirea întregului mecanism politic; nu se așteaptă de la deținătorii puterii să schimbe ceva în distribuția resurselor ci săracii înșiși trebuie să capete o conștiință politică și să se organizeze pentru a câștiga puterea și controlul politic.

4. „Sindromul” sărăciei

Din prezentarea succintă de mai sus, făcută unor modele sociologice ale sărăciei, se poate vedea diferența majoră dintre optica sociologică și cea economistă. Spre deosebire de economie, perspectiva teoretică preferată de sociologie este aceea a „sindromului” sărăciei. În cadrul acestei perspective, definiția clasică a sărăciei (insuficiența veniturilor necesare pentru asigurarea subzistenței) este numai un efect al unor cauze socio-culturale mai profunde, care constituie un adevărat ciclu al sărăciei, care se reproduce de la o generație la alta.

Există mișcări de intrare și mișcări de ieșire din masa populației sărace. De intrat, se intră, de obicei, prin: șomaj, mărirea familiei, divorț, boală, accidente etc. În afara acestor fluctuații, există însă un nucleu permanent, alcătuit, de regulă, din: copii, batrâni, mame singure, unele minorități rasiale sau etnice. În cadrul acestui nucleu permanent s-a structurat o adevărată cultură, diferită de cea a majorității populației; un stil specific de viață,¹⁹ caracterizat prin:

- alienare în raport cu instituțiile sociale „oficiale” (școala, munca, politica);
- apatie, sentimentul neputinței;
- neparticipare socială și politică;
- dependență cronică și pasivă față de asistența socială;
- degradarea relațiilor intrafamiliale;
- incidență mai mare a fenomenelor patologice de tot felul (boli fizice și psihice, alcoolism, toxicomanie, delincvență, acte de violență);
- un model de consum caracteristic, constând, de obicei, în cheltuirea imediată a banilor pe bunuri de folosință efemeră.

O familie care trăiește în această stare permanentă de sărăcie (pe care unii o numesc mizerie) poate beneficia, lunar, de o sumă comparabilă cu cea a familiei unui muncitor, de exemplu. Multe familii sărace primesc tot felul de ajutoare sociale, publice sau private, alocații pentru copii, gratuități etc., ca să nu mai vorbim de unele căi mai puțin „ortodoxe”. Respectiva sumă va fi însă utilizată într-un mod destul de diferit în comparație cu săracul „onorabil”. Nu va exista o repartizare rațională în funcție de nevoile de supraviețuire și dezvoltare ale gospodăriei, ci în funcție de alte imperative. Se poate, de exemplu, ca o astfel de familie să își cheltuiască veniturile lunare într-o singură zi, pe alcool, țigări, mâncare scumpă sau podoabe.

5. Strategii anti-sărăcie

Problema nu constă însă în modul în care își cheltuiesc sărăcii banii, ci în găsirea soluțiilor de spargere a acestui ciclu al deprivării despre care vorbeam mai sus. Cheltuielile sociale nu fac săracul mai puțin sărac. Spargerea ciclului mizeriei se poate face numai prin încurajarea săracilor de a deveni capabili să se autoîntrețină. Accentul trebuie pus nu pe suportul material, pecuniar – ci pe servicii sociale compensatorii.

Săracul nu diferă de ceilalți numai prin faptul că nu are bani. Punctul critic constă în faptul că, chiar dacă va primi acești bani, nu va începe (sau, în orice caz, nu va începe imediat) să manifeste aspirațiile și stilurile de viață tipice pentru clasa de mijloc. De aceea, investițiile în dezvoltarea serviciilor sociale trebuie să aibă prioritate în raport cu politica pasivă de protecție socială a săracilor (politică ce se rezumă, adesea, la acordarea directă de ajutoare materiale). Serviciile de consiliere, calificare, recalificare, reinsertie profesională etc. pot, în oarecare măsură, să contracareze influența persuasivă și depresivă a „sindromului” sărăciei. Soluțiile se plasează în trei planuri:

- **politic** – eliminarea discriminărilor de tot felul ce afectează categoriile defavorizate, la nivel educativ, profesional, cultural, social; înlăturarea obstacolelor față de angajarea în muncă a minorităților sărace; condamnarea prin lege a angajării discriminatorii, în funcție de vârstă, sex sau etnie; lansarea unor programe de dezvoltare locală;
- **economic** – mecanismele de redistribuire a veniturilor (securitatea socială, politica fiscală); dintre mecanismele securității sociale, rolul major îi revine asistenței sociale, care îi sprijină pe săraci cu bani, bunuri și servicii;
- **profesional** – programe de educație compensatorie, măsuri de stimulare a economiei și de creare de locuri de muncă,

cursuri de calificare, mobilitatea pieței muncii, servicii sociale de consiliere profesională; acordarea de avantaje, facilități și suport material pentru încurajarea inițiativei private.

Soluțiile enumerate mai sus au pus problema evaluării lor comparative. În general, s-a constatat că aceste programe au o eficiență redusă, în sensul că absorb o cantitate uriașă de resurse iar rezultatele sunt dezamăgitoare. Un aport decisiv la această scăzută eficiență îl are faptul că programele evaluate s-au derulat prin intermediul administrației de stat, birocrație reputată prin ineficiență. Astfel, în timpul programului *War on poverty*, lansat în Statele Unite în 1964 de către președintele Johnson, s-a apreciat la 30 de miliarde de dolari suma anuală necesară completării veniturilor săracilor pentru a-i ridica, astfel, peste pragul oficial de sărăcie. Punerea în practică a programului a urcat, însă, cheltuielile pentru nutriție și sănătate la 33 de miliarde de dolari.²⁰

Prin urmare, transferurile sociale nu fac săracul mai puțin sărac. Soluția cea mai eficace (în sensul de atingere a obiectivelor) pare a fi, totuși, creșterea utilizării forței de muncă sărace. Această soluție este, însă, contracarată de faptul că mulți săraci nu pot munci (fiind copii, bătrâni, mame cu copii mici, bolnavi sau persoane cu dizabilități). Foarte mulți săraci sunt lipsiți de resursele educaționale și culturale necesare unei activități economice: ei nu au calificarea necesară, experiența, disciplina sau motivația de a munci; ei nu dispun de abilitățile de informare în domeniul în care ar putea să lucreze.

O politică anti-sărăcie foarte activă poate genera frustrarea celorlalte categorii de populație. Acestea vor percepe dirijarea resurselor către săraci ca pe un atentat la propriul buzunar. Invocarea solidarității sociale în acest context nu va mai avea rezultatul scontat, întrucât eficiența și eficacitatea programelor

anti-sărăcie sunt foarte scăzute. Majoritatea cetățenilor, plătitori de impozite, se vor întreba, pe bună dreptate, ce rost are un asemenea efort dacă rezultatele sunt atât de reduse, astfel încât se poate vorbi despre un veritabil eșec?²¹

Pe de altă parte, guvernării nu își pot permite să ignore sărăcia, întrucât extinderea acestui fenomen creează condiții favorabile exploziilor sociale. Reducerea sărăciei nu are consecințe pozitive exclusiv pentru săraci, ci pentru întreaga societate, pentru ameliorarea climatului social general.

Cum eliminarea completă a sărăciei s-a dovedit a fi o utopie, majoritatea programelor sociale încep să se concentreze asupra prevenirii intrării altor persoane sau chiar altor grupuri în rândurile populației sărace. Accentul se mută, astfel, de la „terapie” la „prevenție”.

Costurile sărăciei sunt imense și îngrijorătoare pentru echilibrul societății. Aceste costuri sunt directe (cheltuielile pentru diferitele programe sociale, pentru creșterea aparatelor de poliție, justiție, închisori) dar și indirecte (pierderile de avuție națională datorate subutilizării resurselor umane și a talentelor provenite din rândul celor săraci; deteriorarea stării de sănătate; reducerea speranței de viață). Un corolar al costurilor sărăciei este însă subdezvoltarea umană. De aceea, soluția optimă în lupta împotriva sărăciei nu o reprezintă sporirea cheltuielilor statului pentru protecția săracilor ci investirea în economie și în resurse umane, în maximizarea posibilității oferite de către societate fiecăruia de a putea, în mod efectiv, să producă și să câștige.

6. Sărăcia și tranziția la economia de piață

Tranziția la economia de piață a însemnat modificări importante în dimensiunea și în formele de manifestare ale

sărăciei. Politica socială a socialismului real-existent a avut și avantaje și dezavantaje. Avantajele constau în existența unor programe sociale care limitau extinderea sărăciei, asigurând un minimum de resurse economice, sociale și culturale pentru toată lumea. Astfel, educația și asistența medicală erau gratuite pentru majoritatea populației; multe bunuri și servicii erau subvenționate; existau, de asemenea, programe comprehensive de alocații familiale, pensii, beneficii de maternitate etc. Aceste programe determinau o acoperire, cel puțin teoretică, a unor factori ce sporeau riscul sărăciei, precum: bătrânețea, incapacitatea de muncă, numărul mare de copii, boala, graviditatea, nașterea, îngrijirea copilului mic.

Principalul dezavantaj al politicii anti-sărăcie caracteristică regimului comunist este aceea că toate aceste programe au devenit, treptat, forme fără conținut. În afara faptului că, datorită crizei economice, aceste programe sufereau de o penurie cronică de resurse, ele nu funcționau având ca principal obiectiv bunăstarea beneficiarilor lor, ci, aveau, mai degrabă, obiective ideologice și propagandistice.

Tranziția a adăugat noi trăsături acestei situații, ducând, potrivit majorității analizelor, la agravarea sărăciei. Unii autori vorbesc chiar de o „explozie a sărăciei” după 1989.²² Indiferent de pragul de sărăcie folosit, rata sărăciei din România a crescut față de 1989. Considerând, de exemplu, 45% din salariul mediu net pe economie, pentru un membru al familiei, proporția celor care se situează sub acest prag a crescut, de la 27%, în 1989, la 51% în 1992.²³ Creșteri asemănătoare s-au înregistrat în toate țările foste socialiste. Întrebarea care se poate pune, în această situație, este următoarea: de ce și în ce fel a provocat tranziția acest fenomen de „explozie” a sărăciei?

Tranziția are drept caracteristică esențială reconstituirea pieței libere. Aceasta implică eliminarea acțiunii directe a

statului și înlocuirea acestei acțiuni directe cu mecanisme fiscale și monetare. Tranziția la economia de piață, a însemnat, astfel, printre altele:

- schimbări în politica de ocupare a forței de muncă; ocuparea completă și forțată a fost abandonată iar șomajul a devenit, din latent, manifest; astfel, în România, rata șomajului a crescut, de la 3% în 1991, la 12,9% în 1998.²⁴
- renunțarea la subvenționarea economiei; multe întreprinderi nerentabile și-au redus activitatea sau au fost închise;
- limitarea subvenționării bunurilor și serviciilor și liberalizarea prețurilor acestora;
- creșterea ratei inflației, cu efectele binecunoscute asupra veniturilor reale, care nu au putut ține pasul cu această creștere; astfel, salariul mediu a scăzut în România, în termeni reali la 58,2%, în 1998, față de 1990²⁵ inflația redistribuie sărăcia, noi și noi categorii ale populației coborând sub pragul de subzistență;
- aceeași erodare, datorată inflației, a acționat nu numai asupra veniturilor obținute din activitate economică, dar și asupra celor provenite din transferuri sociale; pensiile de limită de vârstă, pensiile de urmaș, pensiile de boală și incapacitate de muncă, pensiile agricultorilor, alocațiile pentru copii, beneficiile de șomaj – au scăzut, în România, în termeni reali, între 1990 și 1998, cu procente variind între 10 și 40%. Astfel, pensia medie reală în România reprezintă, în 1998, numai 48,8% din pensia medie din anul 1990;²⁶
- liberalizarea unor servicii sociale și culturale a dus la limitarea accesului populației la aceste servicii; apariția unor forme private în educație, sănătate, cultură a dus la scăderea veniturilor reale și la creșterea inegalităților;

- statul începe să își diminueze tot mai mult rolul protector; are loc o reducere drastică a cheltuielilor sociale, în general, a cheltuielilor de protecție socială, în special; în România, de exemplu, aceste cheltuieli au scăzut de la 12, 2% din PIB în 1990 la 9,7% în 1997.²⁷

Aceste schimbări erau imperios necesare și justificate din punct de vedere economic. Ele nu s-au desfășurat însă lin, neconflictual, fără obstacole. Ele au generat așa numitele costuri sociale ale tranziției, dintre care cele mai importante sunt: șomajul; polarizarea societății, produsă de o distribuție mai inegalitară a veniturilor (astfel, coeficientul Gini a ajuns în România, în 1997 la 31 de puncte);²⁸ reducerea accesului la serviciile sociale; scăderea veniturilor reale; scăderea consumului; „ajustarea demografică” (reducerea natalității și a nupțialității; creșterea mortalității; emigrarea).

Noile regimuri politice, instaurate după prăbușirea comunismului, au încercat măsuri de luptă împotriva sărăciei, devansate însă de lipsa de fonduri suficiente, de inflație și de amploarea fenomenului. Pe măsură ce nevoia pentru cheltuieli de protecție socială creștea, veniturile la buget scădeau, astfel încât s-a creat un adevărat cerc vicios: nu se putea investi în dezvoltarea economiei datorită necesității de a se acoperi nevoile de consum iar aceste nevoi deveneau din ce în ce mai greu de satisfăcut datorită prăbușirii economiei.

Leșirea din acest cerc vicios reprezintă una dintre cheile îndeplinirii procesului de tranziție. Din păcate, în fața acestei explozii a sărăciei, strategiile coerente și pe termen lung au fost amânate în favoarea unor măsuri de urgență.

Creșterea sărăciei a fost agravată și de prelungirea stării de tranziție datorată mai multor factori, printre care: rezistența la schimbare, venită din partea unor categorii care și-ar fi pierdut astfel avantajele; lipsa capitalurilor necesare susținerii

reformelor; deturnarea beneficiilor tranziției, atâtea câte au fost, în folosul unor grupuri și suportarea costurilor sociale ale tranziției de către grupurile cele mai defavorizate. Aceasta a împiedicat o mobilizare reală a populației în favoarea reformelor economice.

Tranziția acumulează, astfel, problemele moștenite de la socialismul real-existent, cele apărute ca efecte, mai mult sau mai puțin perverse, ale reformei și cele generate de erori politice, tergiversări și incoerențe. Incapacitatea de a gestiona o restructurare coerentă, rapidă și susținută a economiei s-a tradus în scăderi ale produsului intern brut și în reducerea cheltuielilor sociale, cu efecte directe asupra nivelului de trai.

7. Dimensiunea, structura și distribuția sărăciei în România

Dimensiunea sărăciei

Deși obiect de disputa politică, nu numai științifică, dimensiunea sărăciei în România poate fi aproximată, cu ajutorul datelor statistice existente. Din păcate, statisticile se rezumă la aspectul economic al sărăciei, studiile referitoare la celelalte aspecte (psihologic, sanitar, cultural, ecologic, intelectual) fiind deosebit de rare. Principalele surse folosite în următoarea analiză sunt:

- Anuarele statistice ale României: 1995, 1996, 1997, 1998, 1999. Acestea oferă date asupra veniturilor și consumului populației, prin anchetele bugetelor de familie.
- Bazele de date *Sărăcie '93, Sărăcie '94 și Diagnoza calității vieții '96* ale Institutului de Cercetare a Calității

Vieții din București, produse pe baza desfășurării unor anchete de opinie.

- Date oferite de Ministerul Muncii și Protecției Sociale, în privința evoluției salariilor, pensiilor, ajutoarelor de șomaj, alocațiilor, a altor ajutoare sociale.
- Baza de date MONEE (Politicile Publice și Condițiile Sociale: Monitorizarea Tranziției la Economia de Piață în Europa Centrală și de Est) a Centrului Internațional de Dezvoltare a Copilului din Florența.
- Recensământul populației și locuințelor din 1992.

Pentru a aproxima dimensiunea sărăciei în România, se pot folosi:

- minimul de subzistență (care măsoară sărăcia absolută);
- indicatorul subiectiv al sărăciei;
- metoda structurală (care măsoară ponderea cheltuielilor alimentare în bugetul gospodăriei);
- indicatorii sărăciei relative, care raportează veniturile și consumul săracilor la veniturile și consumul medii.

Minimul de subzistență, calculat după metoda normativă de către Institutul de Cercetare a Calității Vieții din București indica, pentru iulie 1996, o proporție de 23% dintre gospodării situate sub acest prag.²⁹

Indicatorul subiectiv al sărăciei arăta următoarea situație: (Tabelul 1):

Tabelul 1: "Cum apreciați veniturile actuale ale familiei dumneavoastră?"

		Gospodării	Persoane
1	Nu ne ajung nici pentru strictul necesar	29,0	32,2
2	Ne ajung numai pentru strictul necesar	40,3	38,7
3	Ne ajung pentru un trai decent, dar nu ne permitem cheltuieli mai deosebite	21,8	20,3
4	Facem și unele cheltuieli mai deosebite, dar cu eforturi	7,8	7,6
5	Reușim să avem tot ce ne este necesar, fără mari eforturi	1,1	1,2
Total		100	100

Sursa: *Sărăcie '94*

Prin urmare, potrivit indicatorului subiectiv al sărăciei, aproximativ 30% din populația României trăia sub minimul de subzistență, în sărăcie absolută.

Metoda structurală de estimare a dimensiunii sărăciei consideră sărace gospodăriile ce alocă mai mult de 50% din structura bugetului lor de cheltuieli pentru alimente. Potrivit acestei metode, în România numai gospodăriile din ultimele decile de venituri (decilele 7, 8, 9 și 10) reușesc să cheltuiască mai puțin de jumătate din buget pentru alimente.³⁰ Prin urmare, potrivit acestei metode, 60% dintre gospodăriile României ar trăi în sărăcie.

Indicatorul sărăciei relative considerat a fost pragul de 50% din veniturile salariale medii nete lunare (VSMN). Astfel, în 1997, VSMN erau de 632 086 de lei.³¹ Pragul sărăciei relative va fi de 316 043 per capita, lunar. Persoanele și gospodăriile care nu reușesc să treacă de acest prag se vor plasa sub nivelul sărăciei relative. Potrivit anchetei bugetelor de familie, în 1997, numai gospodăriile din ultimele patru decile de venit treceau de acest prag. Prin urmare, gospodăriile sărace reprezentau 60% din totalul gospodăriilor și 66,4% din totalul populației.³² Aproximativ aceeași situație se înregistrează și în 1998, în condițiile unui prag al sărăciei relative de 521 137 de lei lunar per capita. Se observă o oarecare ameliorare, numai 55% dintre gospodării și 61% din populație nereușind să treacă acest prag.³³

Distribuția și structura sărăciei

Distribuția sărăciei urmărește variația ratelor sărăciei în rândurile diferitelor categorii socio-demografice.

Structura sărăciei urmărește ponderea procentuală a acestor categorii în cadrul populației sărace.

În ceea ce privește structura populației sărace, pe baza anchetelor bugetelor de familie, putem estima ponderea diferitelor tipuri de gospodării în prima quintilă de venituri (cele mai sărace 20% dintre gospodăriile din România). Astfel prima quintilă are următoarea compoziție (Tabelul 2):

Tabelul 2: Structura, în anul 1996, pe tipuri de gospodărie, a populației celei mai sărace din România (%)

Tip de gospodărie	Pondere în prima quintilă	Ponderea în prima quintilă (gospodăriei)	Pondere în total gospodărie (persoane)	Pondere în totalul populației
Salariați	38,7	41,9	38,5	45,8
Patroni	0,2	0,2	0,6	0,8
Țărani	16,7	17,2	8,6	9,8
Șomeri	7,7	7,7	3,1	3,9
Pensionari	29,7	26,1	45,5	35,7
Alte tipuri de gospodărie, până la 100	7	6,9	3,7	4
Total	100	100	100	100

Sursa: *Anuarul statistic al României*, 1998.

Din tabelul de mai sus se pot desprinde mai multe concluzii:

- ponderea cea mai mare, în prima quintilă de venituri, este deținută de salariați și de pensionari; prin urmare, cei mai mulți săraci sunt recrutați din aceste categorii;
- acesta este un efect al structurii reale a populației totale, dominată de pensionari și salariați;
- pentru a vedea însă ce categorii au o probabilitate mai mare de sărăcie, trebuie să comparăm ponderea în prima quintilă cu ponderea în populația totală; acolo unde ponderea în prima quintilă este semnificativ mai mare, în raport cu populația totală, riscul este mai crescut;

- de exemplu, șomerii reprezintă numai 3,1% din totalul gospodăriilor dar o pondere mult mai mare în rândul populației foarte sărace – 7,7%; același lucru este valabil și pentru țărani; prin urmare, aceste gospodării au cel mai ridicat risc al sărăciei;
- pensionarii, în schimb, au o pondere mai scăzută în populația săracă, în raport cu populația totală; prin urmare, pensionarii nu reprezintă o categorie prioritară de risc.

Populația săracă are și un mod distinct de constituie a bugetului gospodăriei. Anchetele asupra bugetelor de familie³⁴ pun în evidență următoarele tendințe:

- cu cât familia este mai săracă, cu atât ponderea veniturilor primare, provenite din activități economice (în principal salarii) este mai mică;
- cu cât familia este mai săracă, cu atât veniturile secundare, din transferuri de protecție socială, ocupă o pondere mai importantă în bugetul familiei;
- cu cât familia este mai săracă, cu atât consumul din resurse proprii (autoconsumul) este mai mare.

Aceste tendințe s-au agravat în ultimii anii, conturând imaginea unei „economii” a sărăciei bazate pe subzistență și pasivitate, tot mai îndepărtată de sfera productivă. Astfel, dacă vom compara structura bugetelor familiilor celor mai sărace (primele două decile) în 1995 și în 1998, aceste tendințe sunt clar ilustrate, în Tabelul numărul 3:

Tabelul 3: Evoluția ponderii (%) unor surse de venit în structura celor mai sărace familii din Romania

Sursa de venit	1995	1996	1997	1998
Salarii	38,1	38,9	20	16,6
Venituri din protecție socială	16,3	14,9	27	9,1
Consum din resurse proprii	35	36,4	40,8	41,5

Sursa: Anuarele statistice ale României 1996, 1997, 1998, 1999; pentru 1995 și 1996 – prima quintilă; pentru 1997 și 1999 – prima decilă.

În ceea ce privește distribuția populației sărace, am analizat câteva tipuri de familii, structurate pe următoarele dimensiuni: număr de persoane adulte, statut de ocupare, surse de venit, număr de copii.³⁵ Selecția a fost făcută pornind de la structura gospodăriilor populației, conformă datelor din Recensământul populației și locuințelor din 1992. Fiecare tip de familie în parte a fost analizat urmărindu-se transferurile directe din partea statului și efectul acestor măsuri asupra situației economice a respectivei familii. Acest demers a urmărit un dublu obiectiv:

- evidențierea tipurilor de familii cu cele mai mari riscuri în ceea ce privește diminuarea nivelului de trai și adâncirea sărăciei;
- evaluarea eficacității politicii de protecție socială.
Indicatorii avuți în vedere au fost următorii:
 - mărimea și structura veniturilor totale lunare ale familiei;
 - veniturile totale ale familiei ca procent din VSMN (veniturile salariale medii nete pe economie);
 - venitul lunar mediu pe membru al familiei;
 - ponderea transferurilor sociale în veniturile totale ale familiei.

Analiza a identificat tipurile de familii cu cel mai mare risc al sărăciei (acest risc fiind oglindit, în special, de către indicatorul „venit mediu pe membru al familiei”):

- I. familiile cu cel puțin doi copii și cel mult o singură persoană ocupată;
- II. familiile monoparentale cu cel puțin doi copii;
- III. familiile în care capul familiei este șomer;
- IV. familiile cu trei și mai mulți copii;
- V. familiile de vârstnici în care există cel mult o pensie.

Saracia din România este diferă de saracia din majoritatea tarilor europene prin amploare, gravitate, cauze si capacitati de interventie din partea societatii.³⁶ Astfel, dintre predictorii saraciei identificati de catre anchetele Institutului de Cercetare a Calitatii Vietii, cei mai puternici sunt:³⁷

- monoparentalitatea: 76% dintre familiile monoparentale cu doi copii trăiesc sub minimul de subzistență;
- numărul mare de copii: 70% dintre familiile cu trei sau mai mulți copii trăiesc sub minimul de subzistență;
- șomajul: 67% dintre gospodăriile în care capul de gospodărie este șomer trăiesc sub minimul de subzistență;
- rezidența în orașele mici: 46,4% dintre gospodăriile care trăiesc în orașe mici se situează sub minimul de subzistență;
- nivelul redus de educație: 45% dintre gospodăriile unde capul de gospodărie a absolvit doar școala generală sau o școală profesională trăiesc sub minimul de subzistență;
- rezidența în zona geografică a Moldovei: 44% dintre gospodăriile acestei zone trăiesc sub minimul de subzistență.

Copiii sunt grupul de vârstă cel mai expus sărăciei. Astfel, mai mult de 40% dintre copiii României trăiesc sub minimul de subzistență³⁸ și, cu cât numărul de copii într-o familie este mai mare, cu atât respectiva familie este mai săracă. Legătura strânsă dintre sărăcia familiei și numărul de copii este o trăsătură caracteristică realității românești. Această legătură devine explicabilă prin prisma următoarelor considerente:

- În România, marea majoritate a familiilor sunt de tip conjugal-nuclear, fiind alcătuite din cuplul conjugal și copiii acestuia; aceasta înseamnă că numărul persoanelor aducătoare de venit rămâne același, indiferent de dimensiunea familiei.
- În România veniturile medii (salariale sau de altă natură) sunt foarte reduse ca putere de cumpărare. Aceasta înseamnă că fiecare copil în plus reprezintă o sporire a gradului de sărăcie.
- În România alocațiile pentru copii sunt aproape simbolice, neconstituind un aport semnificativ la bugetul familiei; ele nu acoperă nici pe departe costul copilului. În afara acestor alocații, practic nu mai există niciun alt sprijin pentru familiile cu mulți copiii (scutiri de impozite, de exemplu)
- În România nu numai că familiile cu mulți copii sunt sărace – dar, și invers, familiile sărace au mulți copiii. Este vorba de un anumit model cultural și de un grad redus de educație, mai ales în ceea ce privește utilizarea mijloacelor moderne de planificare familială.

Din anchetele asupra bugetelor de familie,³⁹ se poate lua în considerare și statutul socio-ocupațional al capului de gospodărie, ca factor ce poate indica riscul sărăciei într-o anumită categorie. Astfel, ponderea gospodăriilor ce se încadrează în prima quintilă de venituri variază în funcție de statutul ocupațional al capului de gospodărie, în următoarea manieră (Tabelul 4):

Tabelul 4: Distribuția gospodăriilor pe prima quintilă de venit (% gospodării din respectiva categorie, care se situează în prima quintilă de venituri)

Tip de gospodărie	1995	1996	1997	1998
Șomeri	48,2	49,4	56	53
Țărani	44	38,8	38	39
Salariați	18,2	20,1	15	20
Pensionari	13,4	13,1	16	16,5
Patroni	2,5	5,4	7	10

Sursa: Anuarele statistice ale României, 1996, 1997, 1998, 1999.

Ținând cont că prima quintilă cuprinde, bineînțeles, 20% din totalul gospodăriilor, orice creștere peste acest procent indică un risc ridicat al sărăciei în acea categorie de gospodării. Tipurile de gospodării cele mai expuse acestui risc sunt, prin urmare, gospodăriile de șomeri și cele de țărani. Este, de asemenea, de observat din tabelul de mai sus, și faptul că proporția de gospodării sărace a crescut în ultimii ani în toate categoriile de gospodării analizate.

Factorii de risc în ceea ce privește distribuția sărăciei în România, enumerați mai sus, au fost identificați pe baza veniturilor. Aceleași concluzii se pot însă decela și dacă se iau în considerare și alte elemente, cum ar fi: mărimea locuinței; gradul de confort al locuinței, dotarea ei cu anumite facilități, cum ar fi: apa curentă, telefon, instalații sanitare, sisteme moderne de încălzire etc; deținerea de bunuri de folosință îndelungată: televizor, aragaz, frigider, mașină de spălat, aspirator, autoturism; cumpărarea de noi bunuri de folosință

îndelungată. Săracii au dezavantaje majore în toate aceste privințe.

Starea de sărăcie se exprimă și prin niveluri scăzute ale consumului. Este vorba, în primul rând de consumul alimentar, exprimat atât ca număr de calorii cât și ca pondere a produselor de origine animală. Din consumul alimentar al gospodăriilor sărace lipsesc în mod cronic carnea, mezelurile, lactatele.⁴⁰

Folosirea serviciilor social-culturale și frecvența activităților de timp liber se reduc în mod semnificativ în rândul săracilor, deși, chiar la nivelul întregii populații, acestea înregistrează cote scăzute. Copiii săraci prezintă rate ridicate ale abandonului școlar iar accesul la serviciile medicale și la medicamente este din ce în ce mai dificil pentru populația săracă.

Starea de sărăcie corelează foarte puternic cu unele variabile legate de orientări valorice, credințe și comportamente de alegere.⁴¹ Astfel, săracii, definiți ca persoane care dețin capital redus și sunt situate într-un mediu cu resurse scăzute, manifestă un pesimism cronic și temporal stabil; nu au încredere în instituții și autorități publice; au o satisfacție redusă față de viață; au o orientare favorabilă statului maximal; au o propensiune foarte scăzută către activismul economic și social.⁴²

Unele dintre constatările de mai sus au dus la concluzia că „sărăcia este un obstacol major în calea democrației”.⁴³ Această concluzie este justificată nu numai de către predominarea, în rândurile săracilor, a mentalităților nedemocratice, colectiviste, neparticipative, ci și de către presiunea permanentă pe care sărăcia o exercită asupra actului guvernării, presiune care limitează adesea acest act la strategii de supraviețuire.

8. Măsuri anti-sărăcie în România

Nu urmărim, la acest punct, să facem un inventar al măsurilor anti-sărăcie care există în prezent în România ci să vedem cum analiza sociologică a sărăciei poate contribui la o discuție critică asupra acestor măsuri și la formularea unor sugestii și propuneri în această privință.

Tranziția a găsit nepregătit sistemul românesc de protecție socială, care funcționa, în special, pe principiul asigurărilor sociale, acoperind riscuri precum: bătrânețe, boală, incapacitate de muncă, maternitate. Asigurările sociale sunt relaționate cu statutul de muncă, de salariat, de contribuabil – cei care nu muncesc sunt astfel excluși din sistemul de protecție socială. Asigurările sociale au o formă predominant monetarizată, beneficiile exprimându-se în bani.

Tranziția a dus însă la apariția unor noi riscuri. Șomajul a fost unul dintre principalele riscuri pe care noul sistem de protecție socială a încercat să le acopere, prin sistemul beneficiilor de șomaj. În cea mai mare parte însă, și acest sistem funcționează tot după logica asigurărilor sociale și tot într-o formă pasivă, monetarizată.

Alte grupuri de risc – bătrânii și copiii - sunt protejate prin sisteme moștenite de la regimul comunist dar care au fost recent reformate (sistemul de pensii și sistemul de alocații pentru copii). Au rămas însă complet descoperite riscuri precum: monoparentalitatea, salariile mici, creșterea costului locuințelor – riscuri care sunt diagnosticate drept surse majore ale sărăciei din România.

Analiza noastră⁴⁴ a pus, astfel, în evidență faptul că transferurile sociale cele mai mari sunt efectuate – în ordine – către următoarele tipuri de familii: familii în care există pensionari; familii în care există șomeri; familii cu trei și mai mulți copii. Deși analiza nivelului de trai al familiei (și distribuția

veniturilor per capita) a arătat o altă ierarhie a priorităților, observăm că statul își orientează transferurile către familiile care prezintă următoarele riscuri: bătrânețe, incapacitate de muncă, șomaj și mulți copii. Aceste transferuri au însă o eficacitate redusă, contribuind destul de puțin la ridicarea nivelului de trai al respectivei familii și la apropierea ei de trecerea pragului de sărăcie.

Lupta împotriva sărăciei a luat, cel mai adesea, formele asistenței sociale pasive și monetarizate (ajutorul social bazat pe testarea veniturilor). Aspectele de prevenție și de recuperare din statutul de sărăcie au fost permanent neglijate iar sprijinul în bunuri și servicii aproape inexistent.

Ajutorul social reprezintă o sumă de bani cu totul insuficientă pentru subzistență și foarte expusă erodării datorate inflației. Este un mecanism formal, administrativ, birocratic, care pare a acționa independent de obiective și nevoi reale. Sunt de notorietate (datorită reflectării lor în mass-media) situațiile în care aceste ajutoare ajung la cei care nu au realmente nevoie de ele, în schimb, cei pentru care ar fi vitale nu se califică pentru obținerea lor, întrucât nu îndeplinesc anumite criterii formale, cum ar fi: cererea scrisă, prezentarea documentelor de identitate, un domiciliu stabil etc.

De asemenea, în România, asistența socială cuprinde și o gamă de prestații difuze, cvasi-universale, care – în mod normal – nu și-ar avea locul aici. Astfel, manualele școlare acordate elevilor din învățământul de stat, abonamentele de transport cu preț redus – nu sunt, proprii-zis, prestații de asistență socială, lipsindu-le tocmai focalizarea, selectivitatea. Aceste două prestații, la care se adaugă și compensarea parțială a costului creșelor și grădinițelor, fac ca numărul beneficiarilor asistenței sociale să crească foarte mult, fără ca sumele ajunse la familii să fie semnificative pentru ridicarea nivelului de trai în cazul celor aflați în dificultate.

Slaba eficacitate și tensiunile sociale arată că sistemul de securitate existent nu mai este capabil să facă față rigorilor tranziției, că este necesar un nou sistem de securitate socială, conceput pentru o societate stratificată, nu pentru una egalitaristă.

Predictorii sărăciei în România (care sunt reamintiți mai jos) ne sugerează și soluțiile. Astfel:

- sărăcia are tendința de a se concentra în mediul urban, atât în orasele mari dar, mai ales, în orașele mici și mijlocii din *zonele monoindustriale*;
- statutul ocupațional de *șomer pe termen lung* sau *fără ocupație*, precum și
- *studiile subliceale* – sunt puternici predictorii ai sărăciei;
- județele *Moldovei* conduc în topul sărăciei;
- *copiii* sunt categoria de vârstă cea mai afectată (majoritatea familiilor cu mulți copii sunt sărace și majoritatea familiilor sărace au mulți copii);
- *monoparentalitatea* este unul dintre cei mai importanți factori ai sărăciei.

Din păcate, aceste riscuri majore nu sunt avute în vedere ca determinanți ai direcționării programelor sociale. Pentru categoriile de mai sus (indivizi, grupuri și comunități), nu există, în prezent programe speciale, care să țină seama de specificul situației lor și să împiedice degradarea iremediabilă a statutului lor. Putem conchide că statul român nu are ca obiectiv explicit și efectiv protecția familiilor defavorizate, măsurile existente având un caracter formal și inconsistent.

De asemenea, o situație foarte grea o au și familiile cu copii în care un singur părinte lucrează, această situație grea fiind consecința politicii duse în anii regimului comunist (care stimula și chiar forța femeile să facă parte din populația ocupată) și de nivelul foarte redus al salariilor în perioada actuală. Această

familie „clasică” în societățile occidentale, în care, tradițional, soțul lucrează iar soția este casnică, a ajuns în societatea noastră un fel de paria. Salariul mediu din economia românească nu permite, în aceste condiții, nici măcar un nivel de subzistență. Aceste familii nu sunt însă protejate, în ciuda situației lor foarte grele. Statutul muncii casnice nu este reglementat într-un mod favorabil, efortul gospodinei și al mamei rămânând nerecompensat și nerecunoscut pe plan social.

Prin urmare, credem că este nevoie de un program politic coerent anti-sărăcie, care trebuie să se bazeze pe concluziile analizei riscurilor și categoriilor (persoane, grupuri, comunități) celor mai expuse acestor riscuri. Răspunzând riscurilor celor mai importante, ar fi nevoie de:

- programe de dezvoltare comunitară;
- dezvoltarea pieței locuințelor cu chirie, astfel încât forța de muncă să poată să se miște mai liber din regiunile cu șomaj cronic către regiunile unde șomajul este modest;
- reducerea impozitării pentru salariile mici;
- programe de educație compensatorie;
- cursuri de (re)calificare;
- programe de reinsertie socială;
- servicii de consiliere și terapie familială;
- un sistem mai eficient pentru acordarea pensiilor alimentare;
- diversificarea gamei de alocații familiale.

Aceste alocații familiale ar trebui să răspundă unor criterii specifice de eligibilitate. O atenție specială ar trebui acordată familiilor monoparentale, care ar necesita o susținere prin alocații speciale.

Deși copiii reprezintă grupul de vârstă cu cel mai mare risc al sărăciei, protecția familiilor cu mulți copii sau a familiilor monoparentale poate avea efecte perverse. Acest lucru se

datorează segregării comportamentelor familiale și reproductive. Familiile numeroase, familiile dezorganizate, mamele necăsătorite, uniunile informale au o incidență sporită (cel puțin, în societatea românească) în rândul unor categorii marginalizate și dezavantajate din punct de vedere social și educațional; există riscul, în cadrul acestor categorii, ca alocațiile să nu fie folosite în avantajul copiilor și există riscul ca aceste alocații să fie percepute ca un „premiu” care să încurajeze astfel dezorganizarea familiilor.

Alocațiile de locuire ar putea fi, de asemenea, o direcție de dezvoltare a alocațiilor familiale, constituind un mijloc mai simplu de realizare a transferurilor către familiile care nu au fonduri suficiente pentru realizarea nevoilor de locuire (de exemplu, în următoarele situații: chirie la particulari, cheltuieli mari de încălzire în condițiile unor venituri foarte mici; reparații urgente etc.).

Sărăcia în România ar atinge, probabil, cote mult mai alarmante dacă populația s-ar fi limitat la sprijinul venit din partea politicilor anti-sărăcie. Incapacitatea economiei „oficiale” de a absorbi și de a folosi eficient forța de muncă existentă a determinat apariția unor mecanisme spontane de adaptare la lipsa de resurse. Astfel, forța de muncă disponibilizată, sau care nu are acces la piața muncii primară, găsește activități de ultim resort, din care își poate procura resursele necesare subzistenței. Aceste „locuri de muncă” sunt, în general, prost plătite, mai mult sau mai puțin ocazionale, condițiile de muncă sunt grele și nu oferă beneficii de securitate socială (muncă la „negru”). Ele se pot regăsi, în special, în două domenii: (care, uneori, se întrepătrund): agricultura și economia subterană a micului comerț și a serviciilor. Aceste două domenii acționează ca veritabili amortizori ai sărăciei în România.

Importanța agriculturii (și a proprietății asupra pământului) pentru găsirea resurselor necesare subzistenței este probată și

de veritabilul exod de populație dinspre orașe spre sate. Migrația rural - urban este, în mod tradițional, unul dintre simptomele modernizării societății. Acest proces ce determină inversarea proporțiilor dintre populația rurală și cea urbană (gradul de urbanizare fiind unul dintre indicatorii modernizării). Și în România, decenii la rând (mai ales în anii '70 și '80 – anii de vârf ai industrializării forțate ceaușiste) migrația rural – urban a fost superioară, din punct de vedere numeric, în raport cu migrația urban – rural. După 1990 însă, migrația urban – rural devine din ce în ce mai importantă. Inversarea fluxurilor migrației interne (când, pentru prima oară în istoria României, migrația urban – rural devansează migrația rural – urban) se produce în 1997, an în care guvernarea aplică disponibilizări masive ale forței de muncă industriale. Următorul tabel ilustrează această mutație (Tabelul 5):

Tabelul 5: Fluxurile de migrație între cele două medii de rezidență, în România, între 1991–1998 (număr migrați)

Anul	Migrați rural - urban	Migrați urban - rural
1991	132 300	26 571
1992	114 954	40 253
1993	84 063	35 153
1994	81 327	48 983
1995	72 710	60 210
1996	72 267	68 584
1997	68 491	81 079
1998	60 620	78 618

Sursa: *Anuarul statistic al României*, 1998 – Comisia Națională de Statistică, 2000.

Aceste reorientări ale forței de muncă pot oferi o soluție temporară pentru traiul de zi cu zi dar, în mod hotărât, nu pot reprezenta un model de evoluție a României, de integrare într-o economie internațională competitivă.

Protecția socială nu trebuie să reprezinte singura alternativă în măsurile anti-sărăcie. Soluția optimă este promovarea activității economice și creșterea reală a veniturilor primare. În combaterea sărăciei, alături de resursele economice (foarte limitate, din păcate), trebuie folosite și resursele non-economice:

- receptivitatea la schimbare;
- solidaritatea, forța comunității locale ;
- participarea socială;
- informarea;
- ridicarea nivelului de aspirații;
- mobilitatea geografică și ocupațională;
- ambiția personală;
- atitudinea pozitivă față de asumarea riscurilor.

Résumé

1. LA PAUVRETÉ COMME FAIT SOCIAL

La pauvreté n'est pas un fait individuel mais un fait social et politique. Ce phénomène varie en fonction des variables macrosociales. L'empreinte du système social sur la pauvreté détermine des contenus très différents pour les pays riches, les pays pauvres ou pour les pays du socialisme réellement existant.

Les pays riches fondent leur prospérité sur des siècles d'accumulation de la richesse et sur une classe moyenne dynamique ; cette classe est flanquée par une minorité pauvre et une minorité super-riche. Dans les pays pauvres, la pauvreté est plus étendue et plus homogène. Les pauvres sont des groupes marginaux dans les sociétés riches mais ils sont majoritaires dans les pays pauvres. Dans les régimes communistes, l'idéologie officielle considérait l'inégalité comme la principale cause de la pauvreté ; mais la distribution égalitarisme des revenus masquait une distribution inégale des ressources. Le pouvoir totalitaire ignorait les besoins réels de la population et guidait le développement économique par des raisons liées à la propagande. Pour le pouvoir, la pauvreté n'existait pas parce que le régime offrait des emplois et des logements pour tout le monde. Le discours officiel était de plus en plus éloigné de la vie réelle.

2. LA MESURE DE LA PAUVRETE

Il y en a deux méthodes principales : la mesure absolue et la mesure relative.

3. MODELES THEORIQUES DE LA PAUVRETE

L'étude des modèles théoriques de la pauvreté offre la clé des stratégies contre la pauvreté. Les principaux modèles sont :

- la culture de la pauvreté : cherche l'explication dans la pathologie du groupe déviant et les changements dans la réduction de la déviance et l'adaptation sociale, par assistance sociale et thérapie de groupe ;
- le cycle de la privation : trouve l'explication dans la transmission inter- générationnelle des désavantages et propose l'égalité des chances, l'intégration sociale et la mobilité sociale ; les principaux moyens sont l'assistance sociale, l'éducation compensatrice et le développement des services sociaux ;
- la malaise des institutions : fonde sa démarche sur la critique de l'état providence, de sa mauvaise gestion de ressources ; on propose une réforme des politiques sociales, basée sur l'humanisation de la bureaucratie et sur l'introduction des mécanismes du marché libre ;
- l'inégalité : suggère des politiques anti-discriminatoires ;
- les conflits de classe : propose la redistribution du pouvoir et du contrôle politique par la mobilisation des pauvres ;
- le sous-développement : contre ce fléau on conseille des programmes d'investissement économique, sanitaire et éducationnel.

4. LE SYNDROME DE LA PAUVRETE

La perspective sociologique voit la pauvreté comme un phénomène multidimensionnel, irréductible à son aspect économique. Le noyau permanent de la pauvreté a son propre style de vie, ses propres valeurs. On compte parmi les manifestations du syndrome de la pauvreté : l'aliénation, la marginalisation, l'apathie, la non-participation, la dégradation des relations familiales, la pathologie sociale, un modelé spécifique de consommation.

5. STRATEGIES DE LUTTE CONTRE LA PAUVRETE

Les mesures de lutte contre la pauvreté existent á trois niveaux :

- politique : politiques anti-discriminatoires, politiques de développement local ;
- économique : les mécanismes de redistribution : la sécurité sociale, la politique fiscale ;
- professionnel : éducation compensatrice, création d'emplois, formation et orientation de la force de travail, réinsertion professionnelle.

6. TRANSITION ET PAUVRETE

La transition des pays ex-communistes vers le marché libre et la démocratie a été accompagnée par une explosion de la pauvreté. L'explication réside dans les coûts sociaux de la transition, c'est á dire, de l'introduction des mécanismes de marché et de la réduction du rôle de l'état :

- l'apparition du chômage ;
- l'inflation, qui a réduit les revenus réels ;
- la disparition des subventions pour les biens et les services ;
- la libéralisation des prix ;
- la diminution des dépenses sociales de l'état, en valeur réelle absolue et comme pourcentage du PNB.

On ajoute á ces coûts les erreurs, les hésitations et les incohérences politiques.

7. DIMENSION ET DISTRIBUTION DE LA PAUVRETE EN ROUMANIE

La dimension de la pauvreté dépend de la méthode utilisée : si la pauvreté absolue ne dépasse pas 24% des ménages, la pauvreté relative comprend 55% des ménages. La population pauvre a sa manière spécifique de constitution du budget

familial : le poids des salaires est très réduit mais les poids des bénéfices de protection sociale et de la consommation des ressources internes (auto-consommation) sont très élevés.

Ces tendances, aggravées récemment, désignent une „économie” de la pauvreté fondée sur subsistance et passivité, de plus en plus éloignée de la sphère productive.

Les principaux facteurs qui influencent la distribution de la pauvreté en Roumanie sont : la monoparentalité ; le nombre accru d'enfants ; le chômage ; la résidence en rural et dans les petites villes mono-industrielles ; le niveau réduit de scolarité ; la résidence en Moldavie.

Les plus importants groupes à risques sont : les chômeurs ; les paysans ; les enfants ; les familles monoparentales ; les familles élargies ; les vieux seuls.

Les pauvres sont définis, aussi, par une consommation socioculturelle très réduite, abandon scolaire, abandon des enfants, pessimisme chronique, manque de confiance dans les institutions et dans les autorités, satisfaction réduite rapportée à leur vie, apathie économique et sociale.

8. MESURES CONTRE LA PAUVRETE EN ROUMANIE

Ignorant les facteurs identifiés par l'analyse sociologique de la pauvreté, les flux des transferts sociaux sont dirigés vers des groupes moins démunis, conformément à la logique des assurances sociales, qui couvrent les risques standard mais qui sont impuissantes contre les autres risques. L'assistance sociale est passive et monétaire, faiblement sélective et inefficace. Il est besoin en Roumanie d'un nouveau système de sécurité sociale, adapté à une société de plus en plus stratifiée et plus sensible par rapport aux vrais groupes à risques.

NOTE

- ¹ Michail Voslenski, *La Nomenclatura*, France Loisirs, Paris, 1980.
- ² Giovanni Andrea Cornia & Sandor Sipos, *Children and the Transition to the Market Economy*, UN Children's Fund, Averbury, 1991.
- ³ Cătălin Zamfir, Marius Augustin Pop, Elena Zamfir, *Romania '89-93. Dinamica bunăstării și protecția socială*, Expert, București, 1994.
- ⁴ Camilo Dagum, Mario Zenga, *Income and Walth Distribution: Inequality and Poverty*, Springer Verlag, Berlin, 1990.
- ⁵ Elena Zamfir, „Sărăcia. Teorii și factori”, în Elena Zamfir, Cătălin Zamfir, *Politici sociale. România în context european*, Alternative, București, 1995.
- ⁶ Alvin Schorr, *Common Decency: Domestic Policies after Reagan*, Yale University Press, New Haven, 1986.
- ⁷ Nicholas Rescher, *Welfare: The Social Issues in a Philosophical Perspective*, University of Pittsburgh Press, 1972.
- ⁸ *Human Development Report*, UNPD, 1992.
- ⁹ Ronald Young, „The All-embracing Problem of Multiple Deprivation”, in *Social Work*, vol. 8, no 9, 1976.
- ¹⁰ Michel Foucault, *Surveiller et punir*, Gallimard, Paris, 1975.
- ¹¹ W.F. Whyte, *Street Corner Society*, The University of Chicago Press, 1964.
- ¹² Erving Goffman, *Stigma: Notes on the Management of a Spoiled Identity*, Prentice-Hall, New York, 1963.
- ¹³ Howard S. Becker: *Outsiders: Studies in the Sociology of Deviance*, 1973, The Free Press, New York.
- ¹⁴ De exemplu, Raymond Boudon, *L'inegalité des chances. La mobilité sociale dans les sociétés industrielles*, Armand Colin, Paris, 1973.
- ¹⁵ De exemplu, Pierre Bourdieu & Jean-Claude Passeron, *La reproduction*, Les Editions de Minuit, Paris, 1970.
- ¹⁶ Peter Townsend, *The International Analysis of Poverty*, 1993, Harvester, Wheatsheaf.
- ¹⁷ Amitai Etzioni: *Bureaucracy and Democracy: A Political Dilemma*, 1983, Routledge and Kegan Paul, Boston.
- ¹⁸ G. E. Lenski: *Power and Privilege*, Mc Grow-Hill, New York, 1966.
- ¹⁹ Marvin Berkovitz, *The Social Costs of Human Underdevelopment*, Praeger Publishers, New York, 1974.

- ²⁰ Alvin Schorr, *Common Decency: Domestic Policies after Reagan*, Yale University Press, New Haven, 1986.
- ²¹ Milton & Rose Friedman, *Free to Choose: A Personal Statement*, Avon Books, New York, 1981.
- ²² Cătălin Zamfir, Marius Augustin Pop, Elena Zamfir, *România '89-93. Dinamica bunăstării și protecția socială*, Expert, București, 1994.
- ²³ Idem, p. 8.
- ²⁴ *Anuarul Statistic al României, 1999*, Comisia Națională de Statistică, București, 2000.
- ²⁵ *Anuarul Statistic al României, 1999*, Comisia Națională de Statistică, București, 2000.
- ²⁶ *Anuarul Statistic al României, 1999*, Comisia Națională de Statistică, București, 2000.
- ²⁷ Cătălin Zamfir, Dorel Șandor, Vladimir Pasti, Warren Crowther, *Strategia națională de prevenire și combatere a sărăciei*, PNUD, București, 1998, p. 23.
- ²⁸ PNUD, *Raportul dezvoltării umane, Romania – 1997*, Editura Expert, București.
- ²⁹ Manuela Sofia Stănculescu, „Între sărăcie absolută și bunăstare”, în *Cercetări sociale*, nr. 2/1998.
- ³⁰ *Anuarul Statistic al României, 1999*, Comisia Națională de Statistică, 2000
- ³¹ *Anuarul Statistic al României, 1998* – Comisia Națională de Statistică, București, 1999.
- ³² Idem.
- ³³ Calculele au ca bază *Anuarul Statistic al României, 1999*, Comisia Națională de Statistică, București, 2000.
- ³⁴ Anuarele statistice 1997, 1998, 1999.
- ³⁵ Georgeta Ghebrea, Simona Stroe, „Politici sociale de susținere a familiilor”, în *Calitatea Vieții*, nr. 1-2 / 1995.
- ³⁶ Cătălin Zamfir, Dorel Șandor, Vladimir Pasti, Warren Crowther, *Strategia națională de prevenire și combatere a sărăciei*, PNUD, București, 1998.
- ³⁷ Cătălin Zamfir (coordonator), *Dimensiuni ale sărăciei*, Expert, București, 1995; de asemenea Manuela Stănculescu (coordonator), *Sărăcia în România 1995-1998*, PNUD, București, 1999.
- ³⁸ Cătălin Zamfir (coordonator), *Dimensiuni ale sărăciei*, Expert, București, 1995, p. 67.

Sărăcie și asistență socială în spațiul românesc (sec. XVIII-XX)

- ³⁹ *Anuarul Statistic al României, 1999*, Comisia Națională de Statistică, București 2000.
- ⁴⁰ Idem, p.114.
- ⁴¹ Dumitru Sandu, *Spațiul social al tranziției*, Polirom, Iași, 1999.
- ⁴² Idem, pp. 44-64.
- ⁴³ Vladimir Pasti, Mihaela Miroiu, Cornel Codiță, *România – starea de fapt*, Nemira, București, 1997, p. 178.
- ⁴⁴ Georgeta Ghebrea, Simona Stroie, „*Politici sociale de susținere a familiilor*”, în *Calitatea Vieții*, nr. 1-2 / 1995.